

ÖSSZEFOGLALÓ JELENTÉS A HONVÉDELMI MINISZTERIUM ÁLTAL A HADIFOGOLYÜGYBEN TETT INTÉZKEDÉSEKRŐL ÉS EREDMÉNYEKRŐL

A második világháború utáni Magyarországon a társadalmat foglalkoztató egyik legfontosabb kérdés a magyar hadifoglyok ügyének a megoldása, azaz helyzetük javítása, mielőbbi kiszabadításuk és hazahozataluk volt. Annál is inkább így volt ez, mivel a megnagyobbodott, 172 ezer km²-es, 14,7 millió lakosú Magyarországról több mint 1,1 millió magyar állampolgár – katona és civil – került a szövetséges hatalmak fogságába. Közülük mintegy 300 ezernek a nyugati, 800 ezernél is többnek a szovjet hadifogság sanyarú sorsa jutott osztályrészül.¹ Ez a hatalmas létszám több mint másfélszerese volt az első világháborúban, a „történelmi” Magyarország területéről fogságba esettek számára. Ezek az emberek az ország aktív korú férfi lakosságának 1/3-át tették ki. Az országban szinte nem volt család, amit ne érintett volna közelről a hadifogolykérdés.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a következőkben közölt dokumentum már első mondatában is „az ország legfájósabb kérdésének” nevezi „a hadifoglyok és internáltak” ügyét. Hasonlóan kezdődik gróf Teleki Pál fiának, Teleki Géza vallás- és közoktatásiügyi miniszternek dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz 1945 nyarán írott egyik levele is: „Mai magyar társadalmunk egyik legégetőbb és legfájóbb kérdése a fogolyügy. Érdekelve van ebben annak minden rendű rétege és minden rangú tagja.”²

Érthető tehát, hogy a hadifogolykérdéssel hivatalból foglalkozó kormányzati és országos szervek mellett (Honvédelmi Minisztérium, Külügyminisztérium, Népjóléti Minisztérium, Belügyminisztérium, Magyar Vöröskereszt) sorra alakultak a különböző társadalmi szervezetek (Nemzeti Segély, Siess! Adj! Segíts! [SAS], Hadifogoly Hozzártatók Országos Szövetsége [HAHOSZ], Magyar Nők Demokratikus Szövetsége [MNDSZ] stb.), hogy segítsenek a hadifoglyok helyzetén. Az ügy társadalmi jelentőségét felismerve a pártok is egymás után alakították ki hadifogoly-irodáikat, s nem pusztán emberbaráti és hazafiúi érzületektől vezérelve, hanem presztizsük, politikai támogatottságuk növelésére is. Ugyanakkor a leghamarabb, a legtöbbet és a legsokoldalúbban a Honvédelmi Minisztérium foglalkozott a hadifoglyok helyzetének javításával, kiszabadításukkal 1945 szeptemberéig.³

¹ Bognár Zalán: Számvetés a magyar (hadifoglyokról. *Ármádia*, 2000/1. 8–10. o.

² Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-J-1-j, 21. doboz, IV-438/9., 145.420/7–1945.

³ 1945 szeptember elején állt fel az 1945. szeptember 1-i tárcaközi értekezleten megbeszéltek alapján a 7463/1945. M.E. I. számú rendelettel a Hazahozatali Kormánybiztosság, amely a nyugati hatalmak által megszállt területen lévő „deportáltak, menekültek, valamint a hadifoglyok hazahozatalával és itthoni elhelyezésével kapcsolatos összes teendőket ellátásával” lett megbízva. Kormánybiztossá a miniszterelnök Millók Sándort, a miniszterelnökség politikai államtitkárát, helyettesének pedig Tömpe András rendőr ezredest nevezte ki, de a kormánybiztosság irányítása a valóságban Tömpe András kezében volt, aki egyben a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának a vezetője is volt. Ezáltal a Belügyminisztérium a hadifogolykérdés teljes körére rálátással és beleszózással bírt.

Már 1944. december 12-én, az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása előtt a leendő honvédelmi miniszter, Vörös János vezérezredes tárgyalta Szuszajkov vezérezredessel, a 2. Ukrán Front Katonai Tanácsának tagjával – akit akkor még a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökének terveztek kinevezni – az új magyar haderő felállításáról, amelyhez a toborzásokon kívül az összes magyar hadifogoly átadását kérte. (Sajnos csak a 6., az 1. és részlegesen az 5. hadosztály felállítása valósult meg, nagyobb részt hadifoglyokból.) A hadifoglyok nyilvántartására és gondozására már az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásakor létrehozták a Honvédelmi Minisztériumon belül a Hadifogoly és Veszteségi Osztályt, azonban annak működését a szűkös anyagi körülmények erősen korlátozták. Sőt 1945 őszén a SZEB nem engedélyezte a számára nem szalonképes, „reakciós” Honvédelmi Minisztériumnak „országos hadifogoly-szervezet kiépítését,” mondván, hogy a hadifoglyok átvételével már a – Kommunista Párt irányítása alatt lévő – Belügyminisztérium foglalkozik.⁴ Az nem számított, hogy ez nem volt igaz, és az sem, hogy a honvédségnek már létezett országos – a pénzhányból adódóan nem teljesen kiépült – szervezete, amelyet aztán át kellett adnia a Magyar Vöröskeresztnek.

Mindezek ellenére a Honvédelmi Minisztérium a Hadifogoly és Veszteségi Osztály irányítása útján, a honvédség területi szervei, a kerületi és a kiegészítő parancsnokságok, valamint a bevonulási központok segítségével – szerény pénzügyi lehetőségeihez képest – igyekezett minél jobban kivenni a részét a hadifogoly-ügy kezeléséből. Irányítása alatt az ország több vasúti csomópontján és főbb vonalain hadifogoly átvonuló szállásokat és étkeztető állomásokat alakított ki és tartott fenn a Magyar Vöröskereszt, a Nemzeti Segély, a HAHOSZ, az MNDSZ, a Szociális Misszió Társulat és más társadalmi szervezetek bevonásával. A Honvédelmi Minisztérium közbejárt a gyűjtőtáborok hadifoglyai életkörülményeinek a javításáért, szabadulásukért; részt vett a hadifogoly-átadásokon, illetve figyelemmel kísérte azokat stb.

Erről a munkáról, ezen belül is főként a minisztérium utóbb említett tevékenységéről, az azzal kapcsolatos megfigyeléseiről, tapasztalatairól ad összefoglaló jelentést Cséffalvay István őrnagy, akit a honvédelmi miniszter a Magyarországon hadifogságban, tehát a gyűjtőtáborokban vagy úton, azaz szállítás alatt lévő magyar hadifoglyok ügyének intézésével, kezelésével bízott meg.

Az akkori – tehát a fegyverszünet szerinti – trianoni Magyarország területén több mint 50 (egy-egy városban néha 2–3) gyűjtőtábor működött 1945-ben.⁵ E táborok hivatalosan hadifogolytáborok voltak, a bennük őrzött magyar foglyok mintegy ¼-e azonban polgári személyként, azaz civilként került őrizetükbe.

Magyarországon 1944 őszétől, a front, illetve az azt követő hadműveleti záróvonal nyugat felé haladásával párhuzamosan, sorra alakultak a hadifogoly-gyűjtőtáborok, s nemcsak a Vörös Hadsereg, hanem a vele szövetségben hazánk területén harcoló bolgár

⁴ Hadtörténelmi Levéltár (HL) HM 1790/Bk. szerv. – 1945.; Békeelőkészítő csoport iratai 2. doboz, A/I. 95/6792.

⁵ Csak azokat a katonai és civil (hadi)foglyokat őrző helyeket számítottam ide, amelyeket egyszeres, vagy többszörös szögesdrót-kerítéssel vettek körül, valamint legalább egy hónapig fennálltak. Ugyanis e táborokon kívül és azoknál sokkal nagyobb számban léteztek úgynevezett gyűjtőhelyek – a szovjet iratokban „szbornij pontok” –, amelyeket a gyűjtőtáborok, vagy a vasúti bevagónírozó helyek felé vezető utakon állítottak fel és csak néhány napig, esetleg néhány hétig álltak fenn. Ilyen volt például Sósúton, Ercsiben vagy Kálon.

és román hadsereg őrizete alatt is. Ebből következően a dél-dunántúli táborok – a Szigetvár melletti csertői, a csurgói, a kaposvári, a nagykanizsai és a pécsi Ferenc József laktanyai – a bolgár 1. hadsereg, míg Északkelet-Magyarország egyes táborai pedig – az alsó- és felsőszolcai, a szirmabesenyői és a miskolci – a román 4. hadsereg őrizete alatt jöttek létre és működtek. Ugyanakkor a táborok felügyelete, vagyis a hadifoglyok sorsa az NKVD, azaz a szovjet Belügyi Népbiztosság Hadifogoly- és Internáltügyi Csoportfőnökségének hatáskörébe tartozott.⁶

A magyarországi hadműveletek során 380–400 000 magyar katona és legkevesebb 150 000 civil, azaz polgári személy került a hazai hadifogoly-gyűjtőtáborokba. Rajtuk kívül még 80–100 000-re tehető azon magyar állampolgárok száma, akik ugyan – a kitelepítések, a kitelepülések, a Vörös Hadsereg előli menekülés következtében – a határainktól nyugatra, a Német Birodalom területén kerültek szovjet fogságba, de a Szovjetunió felé vezető úton elsősorban a nyugat-magyarországi (jánosházi, peresztegi, sopronhorpácsi, sopronkőhidai, sorokpolányi), vagy más dunántúli (a székesfehérvári, a komáromi vagy a hajmáskéri) táborokba kerültek. Azaz összesen több mint 600 000 honfitársunk járta meg a magyarországi (hadi)fogoly-gyűjtőtáborokat.⁷

Volt tehát feladata az ekkor 50 éves őrnagynak, aki egy, a személyügyi osztálynak írt jelentés szerint az orosz nyelvet szóban és írásban tökéletesen bírta.⁸ Nem csoda, hiszen nyolc és fél évet töltött Oroszországban és felesége is orosz származású volt. Ebből adódott, hogy „megbízhatatlansága” miatt az 1930-as években nyugállományba helyezték, 1945 áprilisában reaktiválták. A Honvédelmi Minisztérium Elnökségére osztották be, ahol előbb fordító, később a fordító alosztály vezetője lett, majd a honvédelmi miniszter megbízásából az Elnökségben belül a hadifogoly-ügy kezelése, irányítása lett a feladata.

Hogy miért pont augusztus végén keletkezett ez az összegző jelentés? A magyarázat Vorosilov marsallnak a magyarországi SZEB elnökének az 1945. augusztus 22-i kijelentésében rejlik, miszerint „a marsall hivatalosan közölte a Szovjetunió kormányának azt az elhatározását, hogy az összes magyar hadifoglyot szabadonbocsátják ... [és, hogy] a hadifoglyok tömeges hazaszállítása a napokban veszi kezdetét.”⁹ Ez volt a szovjet vezetés részéről az első hivatalos közlés a hadifogoly-kérdés rendezésére vonatkozólag. Annak ellenére, hogy a hadifoglyokra vonatkozóan Genfben 1929. július 27-én kelt és Magyarországon az 1936:XXX. törvényekkel becikkelyezett egyezmény 75. cikke kimondta: „Amint a hadviselő felek fegyverszüneti egyezményt kötnek, tartoznak ebbe elvileg a hadifoglyok hazaszállítására vonatkozó intézkedéseket belevenni.”¹⁰ Amennyi-

⁶ Az itt kialakított gyűjtőtáborok közvetlen felügyeletét a 2., a 3. és a 4. ukrán hadseregcsoport NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Osztályainak parancsnokai látták el. Ezeket középszinten az NKVD délkelet-európai központja fogta össze Baden bei Wienben. Felső szinten a döntés Iván Petrov altábornagynak, az NKVD hadifogoly- és internáltügyi csoportfőnökének, illetve Lavrentyij Berijának az NKVD vezetőjének a kezében volt. Legfelsőbb szinten az Állami Védelmi Bizottság (ÁVB), illetve annak elnöke, a Legfelsőbb Főparancsnokság főparancsnoka, J. V. Sztálin állt. Tehát a (hadi)foglyok tömeges – több tízezer fős – szabadonbocsátásához Sztálin engedélyére volt szükség.

⁷ Bővebben l. *Bognár Zalán*: (Hadi)fogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944–1945. In: Tanulmányok a XIX–XX. század történelméből. (Szerk.: *Zeidler Miklós*) ELTE BTK, Budapest, 2001. 133–148. o.

⁸ HL HM 101./Elnökség – 1945.

⁹ *Népszava*, 1945. augusztus 23.

¹⁰ Magyar Törvénytár. Budapest, 1937. 373. o.

ben mégsem kerülnének bele ezen megállapodások a fegyverszüneti egyezménybe, akkor a felek tartoznak „erre vonatkozólag minél előbb érintkezésbe lépni egymással.” Mindezek ellenére az 1945. január 20-án, Moszkvában aláírt és az 1945:V. törvénycikkkel törvényerőre emelkedett fegyverszüneti egyezmény a magyar hadifoglyok sorsára, hazahozatalára vonatkozólag semmiféle rendelkezést nem tartalmazott.

Ezért volt olyan nagy hatással a magyar közvéleményre és a politikai vezetésre is ez a kijelentés, melynek alapján úgy vélték, hogy a hadifogoly-kérdés megoldódott, azaz, hogy a magyar hadifoglyok Szovjetunióba történő kiszállítása befejeződik, és a Németország és Ausztria szovjet megszállási zónájában, valamint a Magyarországon lévő hadifogolytáborok fokozatos felszámolásával a magyar hadifoglyokat folyamatosan szabadon bocsátják. Mindez sajnos nem így történt, de akkor ezt még nem tudták és szerencsénkre ez az összefoglaló jelentés elkészült.

A jelentésben Cséffalvay a Honvédelmi Minisztérium tevékenységén belül is leginkább az általa, illetve az ő tevékenységével kapcsolatban a hadifogolykérdésben elért eredményeket összegzi, igen érzékletes, egyes esetekben részletekbe menő képet fest a hadifogoly-kérdés legkülönbözőbb aspektusairól: arról, hogy a pártok, illetve a társadalmi szervezetek hogyan használják fel saját érdekeik szerint a hadifogoly-kérdést, arról, hogy a koalíció pártjainak küzdelme hogyan mutatkozik meg a hadifogoly-ügy kezelésében és hogy milyen sokat számít a személyes kapcsolatok kialakítása. Ugyanakkor, mint ahogy az irat borítójának belső felére írt emlékeztetőben is olvashatjuk: *„A jelentésben felhozottak a szabadonbocsátottak számát illetőleg nem lehetnek megbízhatók, mert hiszen az oroszok a legtöbb esetben minden előzetes értesítés nélkül úgy engedték el az őrizetbevetetteket, hogy azokat semmiféle szervnek vagy hatóságnak nem adták át.”*

Kuriózum ez a jelentés. Először is azért, mert ahogy a jelentés szerzője is írja: *„a magyarországi táborokkal úgyszólván senki sem foglalkozott, mert azok jóformán megközelíthetetlenek.”* Másodszor pedig, mert a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokról nem sok irat maradt fenn.¹¹ Ez az egyetlen – eddig feltárt – összefoglaló jelentés a honvédségnek a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokban lévő magyar hadifoglyok helyzetének javítására, illetve kiszabadítására érdekében tett intézkedéseiről. E témában Cséffalvay István a legautentikusabb, hiszen nem valószínű, hogy volt még egy ember, akit 12 magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborba többször is beengedtek volna több mint fél éven keresztül, e jelentés megírásáig.¹²

A dokumentum közreadásánál az eredeti külső megtartására törekedtünk. Azokat a részeket, amelyek az eredetiben alá voltak húzva, kurziválással emeltük ki. A szövegben előforduló gépelési hibákat, elírásokat javítottuk, a közzétételnél a mai helyesírási szabályokat tartottuk irányadónak. A szövegben használt rövidítéseket feloldottuk. A dokumentum őrzési helye: Hadtörténelmi Levéltár (HL) Honvédelmi Minisztérium (HM) elnöki iratok: 35.328./elnöki – 1945.

¹¹ Eltűnt pl. a Magyar Vöröskereszt Országos Központja Kutató és Tudósító Osztályának 1945. évi teljes iratanyaga, pedig bizonyosan sok iratot tartalmazott a magyarországi hadifogolytáborokkal kapcsolatban.

¹² 1945. december végéig 34 jelentést írt a hadifogoly-ügyben megtett magyarországi útjairól; tábor-, hadifogoly-kórház-, -szervevény, -étkeztető állomás, -átvonuló szállás stb. látogatásairól. A legutolsót – immár alvezredesi rangban – 1945. december 27-én írta a hajmáskéri hadifogoly-gyűjtőtáborban tett látogatásának tapasztalatairól és intézkedéseiről. (HL HM 49.857./Hadifogolyügyek miniszteri biztosa – 1945.)

Hadifoglyok kiszabadítása, átvétele és helyzetük könnyítése érdekében a Honvédelmi Minisztérium által tett intézkedések

Az ország egyik legfájósabb kérdését, a hadifoglyok és internáltak ügyét egyesek önreklámnak, sőt anyagi előnyök szerzésére használják ki. Politikai pártok, társadalmi egyesületek egymással vetélkedve kürtölik világgá, mit tettek ők a hadifoglyokért. Már odáig mennek, hogy némelyik magának tulajdonítja azt is, hogy az utóbbi napokban a hadifoglykérdés szerencsésen megoldódott.¹³ Ha azonban a dolgok mélyére nézünk, látjuk, hogy a foglyok kiszabadítása és jóléte érdekében a hivatalos kormányhatóságokon kívül senki semmit sem tett, mert nem is tehetett, egyszerűen azért mert a szovjet hatóságok e tekintetben senkivel sem tárgyaltak. Legfeljebb annyit tettek, hogy egy-egy szállítmányból, táborból kicsempészett névsorokat közöltek, vagy a ténylegesen elbocsátottaknak egy tányér levest adtak.

Az újságok stb. segélyével dolgozó politikai törtetőkön kívül sokkal veszedelmesebb a hadifoglykérdést saját anyagi előnyükre, üzletszerűen kihasználó és titkos szájpropagandával működő „hadifogly-szabadítók” csoportja. A bajba jutott emberek és családok fájdalomának gyalázatos kihasználása egész üzletszerű. A legkülönbözőbb társadalmi rétegekhez tartozók foglalkoznak vele: zugügyvédek, tisztviselők, volt vöröskeresztes nővérek, piaci árusok, sőt azokban a községekben, ahol táborok vannak, egyszerű parasztasszonyok is. Némelyek felhajtókkal dolgoznak, egész irodákat tartanak fenn, hol az egyes táborokban lévőkről – természetesen csak a hozzátartozók bemondása alapján – egész kartoték-nyilvántartást vezetnek. Megfogni őket majdnem lehetetlen, mert szabadítási előleget nem vesznek, csak utólag kell díjazni, márpedig, ha azt mondják, hogy az illető foglyot ki fogják szabadítani, akkor az feltétlenül be is következik. A díjazás az utóbbi időben átlag személyenként 70–100 000 pengő, vagy ennek megfelelő élelmiszer, ruha stb. volt. Csaknem valamennyi módszere a következő: Elhítetik, hogy vagy magával a parancsnokkal, vagy egy meg nem nevezhető orosz tiszttel állnak összeköttetésben. A hozzájuk fordulókról kartotékszerű nyilvántartást vezetnek és megtudják, hogy a fogoly melyik kategóriába van besorolva.¹⁴ Valójában mindnek van valami összeköttetése egy-egy (néha 4–5) tábor tolmácsával, írnökával (többnyire rutének), akik idejében tudatják velük, hogy körülbelül mikor melyik kategória lesz kibocsátva, sőt néha a kibocsátásra kerülők névsorát is eljuttatják hozzájuk. A kiszabadítók azután a kartotékokból értesítik a hozzátartozókat, hogy családtagjaik 2-3 héten belül szabadulnak, ami feltétlenül be is következik. A honoráriumot csak a szabadulás után veszik föl. Így anélkül, hogy a kiszabadítás érdekében egy lépést is tettek volna, óriási összegeket nyernek.

Egy sokkal kockázatosabb módszer: összejátszanak egy-egy megtévedt őrrrel és a foglyot megszöktetik. Az őr, hogy a létszám meglegyen, a megszöktetett ember helyett egy ártatlant fog meg. Ez azonban csak ritkán fordul elő.

Tényként lehet leszögezni: egyes embereket név szerint – egyes igen ritka kivételektől eltekintve – sem hivatalosan, sem összeköttetés, vagy megvesztegetés útján kiszabadítani nem lehet, mert a táborparancsnokságok tisztjei és túlnyomó többségben tisztesei is fegyelmezettek és meg

¹³ Már utaltunk rá, hogy Cséffalvai István fenti kijelentése naivnak bizonyult, mivel sem akkor, sem a békekötéskor nem sikerült a szovjet fogságban lévő magyar hadifoglyok ügyét „megoldani.” A Szovjetunió még a békeszerződés III. részének 21. cikkelyében előírtak alapján sem volt hajlandó Magyarországgal hadifogolyegyezményt aláírni. A békeszerződéssel, de saját ígéretével ellentétben sem engedte szabadon az összes magyar hadifoglyot. A több mint 200 000 szovjet hadifogságban meghalt magyar fogolyról sem adtak semmiféle értesítést. Csak a Szovjetunióban meghalt mintegy 55 000 főről tudtak adni – igencsak hiányos – kimutatást az utóbbi 10 évben.

¹⁴ A táborokban lévő hadifoglyokat egészségi állapotuk 1-től 5-ig osztályozták. Az 1-es vagy 2-es osztályzatúakat, tehát a legjobb egészségi állapotban lévőket bavagonírozták és továbbszállították a Szovjetunió felé, a többieket visszatartották. A 4-es és az 5-ös osztályzatúak az úgynevezett gyengélkedőbe kerültek, ahol a már mozogni is alig tudók voltak. Gyógyszert, gyógykezelést ott sem kaptak, de valamivel jobb ételmezésben részesültek, bár a legtöbbjükön már az sem segített.

nem vesztegethetők. Legfeljebb annyit lehet elérni ezeknél, hogy az illetőt jóindulatúan kezelve megfelelő csoportba soroltassák be és így hivatalosan kerüljön szabadlábra. De igenis el lehetett és el lehet érn azt, hogy a tisztek és legénység a kétségtelen humánus bánásmódon felül az előírások keretén belül még jobban bánjanak a foglyokkal, azoknak könnyítéseket adjanak, és a hivatalosan már kibocsátásra osztályozottak azáltal, hogy az ezzel kapcsolatos adminisztrációs teendőket akár túlórázással is, de gyorsabban, nem pedig esetleg 4-5 hét alatt végezzék el. Itt nincs szó megvesztegetésről, vagy szabálytalanságról, csak tisztán bajtársi szívességről. Ez azonban óriási eredmény, ha vesszük azt, hogy a honvédség bekapcsolása óta eddig kb. 18 000 embert vett át, az egyébként kibocsátottak száma is kb. 12 000, és ha csak a legminimálisabban számítjuk, ezek legalább 10 nappal hamarabb szabadultak. Fejenként 10 nap: 300 000 nappal rövidült meg a hadifogságuk, ami egyúttal ugyanannyi munkanap is!

Ebben nem az egyesek, hanem az összesség javát szolgáló munkában pedig csak a honvédség vett részt és minden ellenkező híresztelés ellenére eredményt csak is a honvédség ért el. Tapasztalat szerint a szovjet táborhatóságok semmiféle polgári egyénnek vagy egyesületnek – néhány esetben a kommunista párttól eltekintve – semmiféle kívánságát nem teljesítették, sőt azok a táborokat meg sem tudták közelíteni. Ellenben, ha tiszt egyenruhában kereste fel őket és mint bajtárs, bajtárssal tárgyalt velük, a lehetséges határain belül minden tőlük telhetőt készséggel megtettek. Természetesen csak olyat lehetett és lehet kérni, ami szabályszerű és amiből a szovjet tiszteknek nem származhat semmiféle kellemetlenségük, mert bár néha egyesek jószívűsége folytán más is elérhető volna, de az a kérelmező részéről lenne bajtársiatlanság, visszaélés. S így ilyen dolgok szóba sem jöttek.

A honvédség megalakulásától kezdve intenzíven befolyt a hadifogolykérdésbe. Éspedig: a háború tényleges tartalma alatt kiegészítésének egy részét a hadifogolytáborokból szerezte. (Első fázis.)

A háború tényleges befejeződése után – bár ez nem tartozott szorosan hatáskörébe – bajtársi és emberbaráti okok miatt. (Második fázis.)

Vorosilov marsallnak a hadifoglyok szabadon bocsátására vonatkozó kijelentése óta mint egyedül alkalmas kiépített szervezet, hivatászerűen. (Harmadik fázis.)

A honvédség által e tekintetben tett lépések és eredmények fázisonként részletezve az alábbiak:

I. fázis alatt:

Mint fentebb a honvédség kiegészítésének egy része, úgy egyes csoportok, táborok, mint egyes személyek kikérése útján, mindenkor a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon keresztül a hadifogolytáborokból történt. A jászberényi, gödöllői stb. táborokból való kikérések útján jelentősebb lépések és eredmények:

1.) A volt 24. honvéd hadosztály önként átpártolt részeinek lehozatala és átvétele Zólyom környékéről 1945 április havában. Átvétetett 2 400 fő.¹⁵

2.) Az új 5. honvéd hadosztály szervezése alkalmával április 22-én a Honvédelmi Minisztérium képviselőjében alulírott tisztelgő látogatást tett a 3. Ukrán Front vezérkarifőnök-helyettesénél Beljanov gárda-vezérőrnagy úrnál Szombathelyen, mely alkalommal többek között morális és politikai okokkal indokolva kérte, hogy a hadosztály feltöltésére a sorozások helyett a hadifogolytáborokból önként jelentkező 4 000 főt, mint kiképzett katonát bocsássonak rendelkezésre. Ezt a kérelmet sajnos nem a kérésnek megfelelően hajtották végre, amennyiben nem közvetlenül a honvédségnek adták át az embereket, hanem a ceglédi fogolytáborból egyszerűen kb. 4 000 embert kiengedtek.

3.) Különböző vasút, utász és hídépítő és ór alakulatok átvétele útján a honvédség átvett hadifoglyokból alakított egységeket,¹⁶ sőt a ceglédi hadifogolytáborból körülbelül 1500 főt egy tömegben is. Ez összesen körülbelül 5000 főre tehető.

¹⁵ A 24. honvéd hadosztály önként állt részeit személyesen Cséfalvay vette át a honvédelmi miniszter megbízásából 1945. április 15-én. A 24. honvéd hadosztályról bővebben I. még Kiss András: A magyar honvédség újjászervezése. Budapest, 1995.

Az első fázis alatt így a kormány Budapestre való áttelepülése¹⁷ után megállapíthatóan kb. 11 500 személy szabadult ki a hadifogságból és kapcsolódott be az ország újjáépítésébe.¹⁸

A II. fázis:

A német hadifoglyok befejezése után oly címen, hogy a honvédségnek feltöltés végett szüksége van emberekre hadifoglyokat kikérni – egyes szörványos esetek kivételével – nem lehetett, mert erre alap nem volt. Csak egyes, a szovjet által hadifoglyokból szervezett műszaki alakulatok vétettek át, melyek jó része átvétel után leszereltetett.¹⁹

A hadifoglyok ügye szorosan a külügyminisztérium hatáskörébe tartozott, a magyarországi táborokkal úgyszólván senki sem foglalkozott, mert azok jóformán megközelíthetetlenek voltak.

Míg az I. fázis alatt a szovjet hatóságok túlnyomóan és rendszeresen a katonákat bocsátották szabadon, a II. fázis idejében a polgári foglyok, betegek, rokkantak, 21 éves aluli és 50 éves felüli katonák, majd később azok is, akik bebizonnyíthatóan fegyver és ellenállás nélkül, önkéntes visz-

¹⁶ Az előbbieken kívül még a budapesti Ferenc József laktanyai és a győri Frigyes laktanyai fogolytáborból szabadultak ilyen módon. Előbbiből a 2. vasút- és hídépítő zászlóaljba május 16-án 393 fő, Győrből május 17-én a 3. vasút és hídépítő zászlóaljba 286 fő legénység került, a tiszteket a budapesti táborból kapták. Ezeken kívül még a bolgár őrizet alatti cseretői, csurgói és a pécsi gyűjtőtáborok foglyaiból szervezett 400 fős aknakutató zászlóalj tagjai szabadultak. Ugyanakkor a kiválasztottak, az egy-egy fogolytáborból „kiszabadultak” közül csak az lehetett valamelyik alakulat tagja, vagyis csak az szabadulhatott a hadifogságból, aki az NKVD szűrésén sikeresen átmént. Az eredetileg kiválasztottak 1–3 %-a akadt fenn az NKVD rostáján. L. még: *Kiss András*: i. m. és *Bognár Zalán*: (Hadi) fogoly-gyűjtőtáborok ... i. m.

¹⁷ 1945. április 9–11. között települt át a kormány Debrecenből Budapestre. A Miniszterelnökség a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (ma a Belügyminisztérium) épületében nyert elhelyezést a Ferenc József (ma Roosevelt) téren.

¹⁸ Sokkal nagyobb volt a szovjet hadifogságból az „első fázis” alatt szabadultak száma. Annál is inkább, mivel nem említi meg sem az elsőként, Debrecenben felállított 6., sem a másodikként, Jászberényben létrehozott 1. gyaloghadosztályt sem. Csak a két hadosztály hadifoglyokból való létrehozásakor mintegy 20 000 ember került ki a szovjet fogolytáborokból (a pontos adatokban az egészségügyi és az NKVD-s szűrések miatt eltérések vannak). A hadosztályok 25 %-át a szovjetunióbeli táborokból és 75 %-át a 2., 3. és 4. Ukrán Front táborainak önkéntes hadifoglyaiból kellett létrehozni. Az ily módon a hadifogságból kiszabadultaknak mintegy 60 %-a a jászberényi, a gödöllői és a mezőtúri hadifogoly-gyűjtőtáborból került ki.

¹⁹ A magyarországi (hadi) fogoly-gyűjtőtáborokból, de nem a hadifogságból a foglyok tömegesen, a leg hamarabb 1945 január–februárjában szabadultak, a Vörös Hadsereg ikeralakulataiként létrehozott műszaki alakulatokba és az új, demokratikus honvédségbe való jelentkezésük és felvételük által. A műszaki alakulatokat Malinovszkij marsallnak, a 2. Ukrán Front parancsnokának a megbízottai hozták létre néhány (hadi) fogolytáborbeli magyar tiszt segítségével az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása után, de a kormányznak, illetve katonai szerveinek tudta és közreműködése nélkül. Három ilyen alakulatot hoztak létre. Elsőként 1945 január elején alakították meg az 1. magyar vasútépítő hadosztályt (valójában egy 4 zászlóaljból álló ezredet, amely kiváló munkája elismeréseként – és tegyük hozzá – hatalmas embervesztéséért kapta meg a hadosztály elnevezést). Még 1945. december 27-én kezdtek szervezni a debreceni Pavilon laktanyában lévő fogolytáborban. Másodikként 1945. február 19-én Jászberényben, a méneskari laktanyából kialakított fogolytábor lakóinak töredékéből alakult meg az 1. honvéd „Rózsa Sándor” műszaki és távbeszélő-építő zászlóalj. Harmadikként 1945. február 25-én a gödöllői fogolytáborban alakult meg a 3. magyar vasútépítő dandár első három zászlóalja, amelyek közül a III. zászlóaljba ceglédi és debreceni fogolytáborbeliek is bekerültek. Utóbbi zászlóalj személyi állománya még a más fogolytáborbeliekkel való kiegészítések után is 50%-ban polgári egyénekből állt. A dandár IV. és V. zászlóalja néhány nappal később alakult meg a ceglédi (huszárlaktanyai) hadifogoly-gyűjtőtáborban. Ezek az alakulatok – a foglyoknak tett ígéretek ellenére – nem kerültek azonnal a HM alárendeltségébe, hanem a 2. Ukrán Front magyar hadifogoly-alakulataiként működtek egészen 1945 júniusáig, a Magyar Honvédségnek való átadásukig. A foglyok, bár a gyűjtőtáborokból kiszabadultak, mégis továbbra is szovjet katonai őrizet alatt álltak, és az ellátásuk sem minden esetben mutatott javulást. Majláth Gyula, a 3/3. vasútépítő (vép.) zászlóalj törzsparancsnoka 1945. április 12-én, a Honvédelmi Minisztériumhoz eljuttatott panaszos levelében csalódottan írja: „... a zászlóalj, mint Hadifogoly Munkászászlóalj működik, orosz parancsnokság alatt áll (...) nem tartozunk a reguláris (magyar – B. Z.) hadsereg állományába. Nem esküdtünk fel, illetményeket nem kaptunk. Orosz őrség van velünk és hadifogolyélelmezést kapunk. (...)” L. még *Kiss András*: i. m. és *Bognár Zalán*: (Hadi) fogoly-gyűjtőtáborok ... i. m.

szamaradás után kerültek fogságba, bocsátattak szabadon. A foglyok – különösen a tisztek és tiszt-helyettesek – névsorolva lettek és felülvizsgálat útján egészségügyi, valamint megbízhatósági szempontok szerint 5 kategóriába osztattak be, amelybe a mi hatóságainknak természetesen semmi beleszólása nem volt. Ily felülvizsgálat táborkok szerint különböző időben gyakran volt és a fogoly rendszeren megtudta, hogy melyik kategóriába tartozik. A foglyok szabadon bocsátása a vonatkozó rendelet²⁰ értelmében a Szövetséges Ellenőrző Bizottság helyi képviselőjének és a helyi hatóságok képviselőjének jelenlétében történt, illetve a foglyok ezek által vétettek át. A helyi hatóságot csaknem mindenütt úgy értelmezték, hogy az a város polgári képviselőjéből (polgármester) és a helyi rendőrségből áll, a honvédség képviselőjét részint féltékenységből, részint pedig politikai okok miatt az átadásnál mellőzték. Ezért csaknem mindenütt előfordult az, hogy a helyi hatóság képviselője – pártállásának megfelelően – úgy tüntette fel a foglyok előtt a kiszabadulást, mintha az egy pártnak, vagy egyesületnek a műve volna, és a hiszékeny emberek látva a párt képviselőjét, ezt el is hitték még akkor is, ha az ezt nem hangsúlyozta. Orosz nyelvű íráson kívül, melyben csak az állt, hogy a fogoly illetőségi helyére utazik és fel nem tartóztatható, más okmányt nem adtak ki, és így könnyen előfordulhatott, hogy az Ausztriából visszazárlingózó nem kívánatos, vagy éppen veszedelmes elemek illetőségi helyükre visszatérve volt foglyoknak adták ki magukat, azt mondván, hogy hónapokig valamely magyarországi táborban voltak, és az orosz írásukat elvesztették. Megtehetnék azt, mert a táborparancsnok nyilvántartásán kívül máshol semmi nyoma nem volt és a táborparancsnokság nem adott ki másolatot. Felburjánzott a visszaélés is.

Abból a célból, hogy:

1.) A nép közötti agitáció által szított ama hiedelem, hogy a honvédség a hadifoglyokkal nem törődik, eloszlatható legyen,

2.) Egyes személyek a hadifogoly-ügyeket önös célokra, vagyongyarapításra ne használhassák,

3.) Nem kívánatos elemeknek az ország területére való bejutása a hadifogolykérdéssel kapcsolatban megnehezíttessék,

4.) A hadifoglyoknál lévő ruházathoz hozzájussunk,²¹

5.) A hadifoglyok saját érdekükben katonai leszerelési okmánnyal láttassanak el és róluk nyilvántartás felfektethető legyen:

a honvédség intenzívebb bekapcsolódása vált szükségessé.

Ugyanekkor lépéseket kellett tenni arra is, hogy a hivatalosan kibocsájtandók elbocsájtása gyorsabb ütemben történjen.

E célok elérésére csak egy mód volt: a táborparancsnokokat és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság helyi képviselőit a fenti érvekről személyesen meggyőzni és felkérni, hogy a kibocsátáshoz a honvédség képviselőjét is hívják meg, aki a kibocsátás után a foglyokat magyar okmányokkal látja el, nyilvántartásba veszi, továbbá bajtársi alapon elérni azt, hogy az adminisztrációs munkát gyorsabban végezzék el, s így a szabadulás is hamarabb történjen. Ezt csaknem minden fogolytáborparancsnok belátta, és így a foglyok kibocsátása úgyszólván egy bizottság jelenlétében történt és jelenleg is történik, melynek tagjai: a polgármester, a rendőrfőnök és a honvédség képviselője²². Átvételkor a hadifogoly a csatolt minta szerinti katonai leszerelési okmánnyal láttatik el, amire és a nyilvántartásra később a hadifogolynak esetleg rokkantság, kedvezmény stb. megállapításánál saját érdekében szüksége lehet.²³

²⁰ HL HM 35.133./Elnöki – 1945.

²¹ A világháború után az új, demokratikus honvédség létrehozásánál rendkívül nagy problémát jelentett a besorozott, illetve az önként jelentkezett civilek, valamint a hadifogságból lerongyolódott ruházatban hazaérkezett embereknek az egyenruhával való ellátása.

²² A honvédség képviselője többnyire a helyi honvédségi szerv: a honvédkerület, a kiegészítő parancsnokság vagy a bevonulási központ kiküldöttje volt.

²³ Az iratnál hiányzik a leszerelési okmány, de minden valószínűség szerint a hadifoglyok fogadására, illetve átvételére vonatkozó 35.133./eln. szü. – 1945. számú rendelet mellékletéről van szó. L. a mellékletet.

Ily célok elérése végett a honvédség képviselője eljár:

- VI. 24., 25. Hajmáskéren, hol egy kirendeltség is létesítettett
27., 28., 29., 30., VII. 1. Székesfehérváron, Hajmáskéren, Szombathelyen, Jánosházán, Mar-
tonfapusztán,
VII. 4., 5. Pécssett,
8., 9., 10. Hajmáskéren, Székesfehérváron,
23. Cegléden, Szolnokon,
24. Szegeden, Baján, Pécssett,
28. Hajmáskéren, Székesfehérváron,
30. Székesfehérváron,²⁴
VIII. 1. Sopronhórpácson, Peresztegen, Sopronkőhidán,
2. Jánosházán,
15. Hajmáskéren, Székesfehérváron,
17. Cegléden, Kiskőrösön,
18. Szegeden, Baján,
19. Pécssett,
21., 22. Székesfehérváron.²⁵

A táborparancsnokokkal mindenütt sikerült oly megállapodásra jutni, hogy a kibocsátásról a legközelebbi katonai hatóságot értesítik, jelenlétét megengedik, munkáját elősegítik. A megbízott átvevő tiszt nyomtatványokkal ellátott, kötelességére kioktattott és legtöbb helyen a táborparancsnokkal megismerkedett. Az átvételnél a polgári helyi hatóságokkal az összhang megteremtett.

Ugyancsak sikerült a táborparancsnokságok útján a foglyok részére körülbelül 1 500 darab pártok, helyhatóságok stb. által kiállított megbízhatósági bizonyítványt, személyazonossági igazolványt is bejuttatni, valamint a szeretetadományok szabályozását elérni. Az átvett embereket mindenütt az átvevő tiszt a Honvédelmi Minisztérium nevében pár szóval üdvözölte és az embereknek jól esett, hogy láthatták, hogy a honvédség törődik velük.

Sikerült 3 keletre irányított hadifogoly-szerelvényt a vasútállomásokon meglátogatni, az embereket a honvédelmi miniszter úr nevében üdvözölni és megnyugtatni, valamint részükre a helyi lakosságtól élelmezést adni, könnyítést, látogatást engedélyeztetni (2 szerelvény Szolnok, 1 Gárdonyi állomáson).

A hadifogoly átvétel a legjobban Szegeden van megoldva, ahol az átvett emberek részére átvonulási szállásról, élelmezésről, stb. is gondoskodás történik.

Midőn még július közepén ismeretessé vált, hogy Szovjet-Oroszországból nagyobb tömeg hadifogoly érkezik haza és ezek részére a gyűjtő és elosztó állomás Hajmáskér lesz, a Honvédelmi Minisztérium a hajmáskéri táborparancsnokság részére 2 vagon ágydeszkat szerzett be és azokat a napokban vasúton odairányította. (Igaz, hogy miután a rendelkezés megváltozott és a hajmáskéri tábor feloszlott²⁶ a deszka visszatartott.)

²⁴ A 28-i és a 30-i dátumokkal kezdődő sorok közé kézzel írva van betűzve a 29-i dátum, további szöveg nélkül.

²⁵ A felsorolt településeken – kettő kivételével – hadifogoly-gyűjtőtáborok, illetve hadifogoly-kórházak voltak, melyeket Cséffalvay István legnagyobbbrest maga látogatott meg. A két kivétel: Szombathely, ahol – amint már említettem – a 3. honvédkerület parancsnoksága volt, és Kiskőrös, ahol szovjet fennhatóságú internálótábor volt. Itt őrizték hosszabb-rövidebb ideig a Horthy-korszak több neves személyiségét, köztük gróf Bethlen István egykori magyar miniszterelnököt is.

²⁶ Itt nem a hajmáskéri hadifogoly-gyűjtőtáborról van szó, amelyben Cséffalvay István december 22–23-án tett látogatást, immár alezrederesi rangban (HL HM 49.857./Hadifogoly Megbízott – 1945.), hanem a honvédség által a hazatérő hadifoglyok számára létesített táborról.

A II. fázis alatt a honvédség képviselője által átvett és leszerelt és jelentett hadifoglyok száma:

1. kerület területén	125 fő
2. " "	4 663 fő
4. " "	5 220 fő
5. " "	<u>kb. 8 000 fő</u>
	18 000 fő

A 3. kerülettől az átvételről jelentés nem érkezett. Ebben a kerületben a táborok távol esnek a kerületi parancsnokság székhelyétől,²⁷ megközelítésük Budapestről autóhiány miatt nehéz. Bár ez a kerület is megfelelően meg lett dolgozva, úgy látszik, hogy a helyi katonai szervezetek még nem volt elég idejük a táborparancsnokokkal a szükséges jó viszonyt megteremteni.

III. fázis.

Vorosilov marsallnak a hadifoglyokra vonatkozó kijelentése²⁸ után a hadifoglyok tömeges átvétele mindenütt a már bevezetett rendszer szerint simán és akadálytalanul folyik. Erre vonatkozólag a Honvédelmi Minisztérium jelenleg egy központi rendeletet adott ki, amely lehetővé teszi, hogy a honvédség a hadifoglyok kérdésbe nyilvánosan és hivatalosan is belefolyjon, és a szívós munkával magához ragadott vezető szerepet, összeköttetést kihasználva még nagyobb eredményt érjen el, annál is inkább, mert most már megfelelő eszközök állnak rendelkezésre.

Minden – még a lehetetlennek látszó is – megoldható, de minden a hadifoglyok kérdéssel megbízott tiszt személyétől függ. Határozott, de nem fölényeskedő fellépés, azonnali intézkedés szükséges. Természetesen az átvevő tisztet mindenben támogatni kell és a szükséges anyagi eszközöket rendelkezésére kell bocsátani.

De feltétlenül szükséges a tábor és szállítmány parancsnokokkal a jó viszony további ápolása, kimélyítése, ami csak azok állandó látogatása révén érhető el.

Mellékelve a sajtóban a honvédség szerepléséről megjelent újságcikkek _____ db.

Budapest, 1945. évi augusztus hó 26-án

Készült 3 példányban:

1 pld. Elnökség

1 pld. Személyügyi Osztály

1 pld. Hadifogly Osztály

aláírás: Cséffalvay István őrnagy

(A jelentésben említett igazolványt, CIIPABKA-t l. a következő oldalon.)

²⁷ 1945-ben Magyarországon a honvédség területi szervezete a második világháború előtti felosztás alapján 7 honvédkerületre oszlott: 1. honvédkerületi parancsnokság: Budapest, 2. honvédkerületi parancsnokság: Székesfehérvár, 3. honvédkerületi parancsnokság: Szombathely, 4. honvédkerületi parancsnokság: Pécs, 5. honvédkerületi parancsnokság: Szeged, 6. honvédkerületi parancsnokság: Debrecen, 7. honvédkerületi parancsnokság: Miskolc.

²⁸ L. a 2. számú jegyzetet.

С П Р А В К А .

Данна настоящая гр.:.....
в том, что он бледует в г. на постоянное мес-
жительство .

Задержаним не подлежит.

.....днямес.....1945 г.

1. sz. mell. a 35.133/eln.szű.sz. rend-ben.

M i n t a i

Am igazolvány a hadifogságból v.
szatérténel marad!

Magyar Honvédelmi Minisztérium.

Magyar átvévi hatóság túlti ki.

..... szám.

A leszerelési járulékból /illetményből/
..... szám P.-vel állá-
tatott.

gh. főnök.

I g a z o l v á n y .

MINISZTERI NYILVÁN-
TÁS

..... évi szül. anyja
neve: - i lakos a
..... fogolytáborból elbocsátva jelentkezett.
átvétetett.

Nevezettnél levő kincstári ruházat és felszerelés és pe-
dig

..... átadására a
lakóhelyéhez legközelebbi kar. /kieg./ pázshoz
sz.Bev. Központhoz utasít-
tott. - /rendőrséghez/

Ugyanott nyilvántartásba vétel végett jelentkezni tartozik.

Kelt , 1945. hó n.

Megállapítható fertőző betegségben szenved
nem szenved

P.H.

orvos aláírása.

..... Bevonulási központ /állománybavev
Nyilvántartásba vétel végett je- hatóság/ túlti ki.
lentkezett.

Kincstári ruházatát leadta.

Kelt , 1945. hón.

.....